

MARGINALIJOS LIETUVIŲ NACIONALINEI BIBLIOGRAFIJAI

Lietuvių knygotyrininkai gali džiaugtis ir didžiūotis, kad, nepaisant sudėtingos šalies ekonomikos ir kultūros būklės, retrospektyviosios bibliografijos rengimo tempai nesulėtėjo. Vienas po kito iš spaudos išeina „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijų“ metininkai, lietuviškųjų slapyvardžių sąsiuviniai, palankiai vertinamas lietuviškų periodinių leidinių kontrolinis sąrašas. Tęsimi ir knygų bibliografijos darbai. Ypač laukiama 1905–1917 m. knygų bibliografinė rodyklė ir 1918–1940 m. knygų kontrolinis sąrašas. Juos turėdami, knygotyrininkai atsikvėps lengviau: padidės tiriamųjų darbų sparta. Kita vertus, teks atsigręžti ir atgal – seniau išleistas knygų retrospektyviosios bibliografijos rodyklės jau įsitvirtino mokslo apyvarčioje ir atvirai demonstruoja tiek savo privalumus, tiek trūkumus. Tobulinant 1547–1861 m. knygų bibliografijos tomą, svarbus vaidmuo tenka 1990 m. publikuotiems jo papildymams. Tačiau tenka apgailestauti dėl kapitalinio 1862–1904 m. knygų tomo. Jo pasirodymas buvo lyg ir nepastebėtas, be išsamesnių specialistų recenzijų ir visuomeninės spaudos atgarsių. Dabar visa tai turėtų kompensuoti lietuvių bibliografijos ir knygos istorikų tyrimai. Juos atliekanti, taip pat ryškėja bibliografinių rodyklių teoriniai vertinimai, papildomos medžiagos ir spragų šalinimo poreikis. Tokios papildymų medžiagos turi sukaupti kiekvienas knygotyrininkas. Kai kurių pastabų iš savo užrašų norėtų pateikti ir šių eilučių autorius. Duomenų papildymams taip pat teikia bibliofilijos bei mokslo interesais kaupiama Mažosios Lietuvos spaudinių kolekcija.

Bibliofilams ir bibliografams ypač daug netikėtumų siūlo Mažosios Lietuvos mokytojo ir pietistinės raštijos veikėjo Klimkaus Grigelaičio (1750–1825) knygelė „Dvylika dvasišku naujų liaupsinimo giesmių...“. Ji pirmą kartą išėjo dar esant gyvam autoriui ir sulaukė nepaprastos sėkmės: buvo perspausdinta daugiau kaip keturiasdešimt kartų. Knygelė niekada neturėjo antraštinio lapo, pavadinimas visada nurodytas pirmajame puslapyje prieš tekstą, leidimo duomenys – paskutiniame puslapyje po teksto (vienas kitas leidimas išėjo ir be jų). Sprendžiant iš šių nuorodų, giesmynėlis pasirodė Klaipėdos, Tilžės, Šilutės ir Priekulės spaustuose. Knygelė leista labai mažais tiražais, todėl kai kurių jos leidimų tėra išlikę vienas du egzemplioriai, o kai kuriuos kartais paliudija tik lakoniškos žinutės arba knygų komercijos skelbimai senojoje Mažosios Lietuvos spaudoje. Be to, vis dar atskleidžiama ir naujų jos leidimų. Šių eilučių autorius įsigijo, jau pasirodžius 1862–1904 m. knygų bibliografijos tomui, du tokius egzempliorius. Pirmojo prieštekstinė antraštė nurodyta „Dvilika dwasišku nauju Laupsinima Giesmu pagal nauja ir sena testamenta ipaczei iš Psalmu 96. 97. 1–2. o pas 113. 1–2. v. psal. 148. Psal. 149, 1–5. Per βwentos Dwases; darba sutaisitos ir pagal norejima daug nobaznu Krikščonzu y druka padotos.“, leidimo duomenys – „Druck und Verlag v. E. Waikinnis & Co. in Memel“ Kaip ir dauguma kitų, spaudinius nedatuotas, tačiau apytikrius išleidimo metus galima nustatyti pagal E. Vaikinio firmą. Ji Klaipėdoje veikė 1855–1866 m. K. Grigelaičio „liaupsinimo giesmės“ buvo įrištos populiarus evangelikų liuteronų giesmy-

no „Pagerintos giesmių knygos“, pirkto Klaipėdos antikvariate, pabaigoje. Jis bibliografų datuojamas 1861 m., nors metai antraštiniame lape ir nepažymėti. Taigi iki 1861–1866 m. tarpsnio būtų galima siaurinti ir K. Grigelaičio giesmynėlio pasirodymo datą.

Kita bibliografams nežinomo leidimo knygelė išspausdinta ne tokia archaiška, labiau sunorminta kalba: „Dwylika dwasięku nauju Laupsinimo Giesmjū, pagal sena ir nauja Testamento, ypaczey ię Ps. 97, 1–3. Ps. 113, 1.2. Ps. 148. Ps. 149, 1–50. Per šwentos Dwases Darba sutaisitos ir pagal Norejimą kelių nobažnū Krikščezonu į Drukaką padūtos“, leidimo duomenyse pažymėta – “Drukawotas pas J. Reylenderį ant Tilžeje”. Ji įrišta su 1869 metų „Pagerintomis giesmių knygomis”. Kadangi J. Reylaenderio spaustuvė veikė iki 1871 m. pabaigos (nuo 1872.1.1 – J. Reylaenderio ir sūnaus firma), tai giesmynėlį galima datuoti 1869–1871 m. Abi K. Grigelaičio knygelės turi po 12 puslapių ir po 13 giesmių. Antraštėje minimų 12 giesmių, matyt, paties pirmojo leidimo iki šiol niekas nėra matęs. Jis būtų pats didžiausias atradimas „liaupsinimo giesmių“ istorijoje.

Ne mažiau mįslingas bibliofilijos ir knygos istorijos objektas yra 100 kortelių rinkinys su Biblijos posakiais ir trumpomis giesmelėmis. Tekstą iš vokiečių kalbos verė F. Kuršaitis, pirmą kartą 1845 m. išleido Karaliaučiaus knygrišys J. Wolffas. Spaudinys pavadinimu *Traukiamieji šprukeliai, Traukiamieji perkšmeliai*, galiausiai Burtinės ir *Burtikės* iš viso išėjo daugiau kaip 20 kartų. Jis yra tiesiog unikalus, todėl tik nedaugelis bibliotekų ir muziejų (išskyrus Bibliografijos ir knygotyros centrą) gali didžiuotis turintys vos vieno kito leidimo egzempliorių. Iki šiol bibliografai rasdavo ir registruodavo tik makštelėse leistas *Burteles*. Iš tikro keli pirmieji leidimai buvo išspausdinti dvejopai: ir makštelėse, ir įprastinės formos brošiūruota knygele su viršeliais. Pastarosios egzistavimą pirmasis paliudijantis šaltinis yra F. Kuršaičio skelbimas apie prekybą 1852 metų leidiniu, įdėtas „Keleivyje iš Karaliaučiaus“¹. Anot jo, spaudinio egzempliorius makštelėje kainavo 72 pfenigus, įrištas – 2 sidabro grašius 6 pfenigus (arba 30 pfenigų). Taigi *Burtelių* leidimas makštelėse buvo nepalyginti sudėtingesnis ir brangesnis.

Į lietuvių knygotyrininkų rankas brošiūruotos *Burtelės* pateko labai neseniai. Viešintelį žinomą jų egzempliorių menotyrininkei dr. Ingridai Korsakaitei padovanojo Vokietijoje (Miunchene) gyvenantis Kuršaičių giminės įpėdinis Arminas Kurschatas. Gali būti, kad spaudinys yra iš jo vertėjo F. Kuršaičio asmeninės bibliotekos. Jis panašus į nedidelį albumėlį, neturi antraštinio lapo, tekstas išspausdintas, priešingai negu kortelėse, ant abiejų lapelių pusių. Minkšto kartono viršelyje pateikti tokie duomenys: „Kuršaczio vercziamosės Burtikės. Königsberg. Druck und Verlag von Emil Rautenberg“. Nors metai nenurodyti, tačiau juos nesunku nustatyti remiantis F. Kuršaičiu. Jis 1874 m. į savo redaguojamą „Kelevių iš Karaliaučiaus“ įdėjo gana išsamiai leidinio istoriją nušviečiantį straipsnį „Burtikes, arba Traukiamieji perkšmelei“, kuriame, be kita ko, sakoma: „pirm poros metų mane šičion vienas bei kits paprašė, kad aš šitas mielases Burtikes iš naujo išdrukavodinčiau, o druko-

¹ [Kuršaitis F.] Atsiliepinimas // Kelevis iš Karaliaučiaus. 1852. Okt. 20. Nr. 43. P. 172.

rius Rautenberg šiçion, kursai dabar ir mûsų „Keleivų“ išdrukavoj, šitą išdrukavojimą, manęs pamelstas, iš geros širdies ir ant savo kaštos apsiëmė. Šitos Burtikės jau dabar pirm kelių mėnesių gatavos [...]. Traukiamosės Burtikės kaštoj podraug su makštele 6 Sgr. [sidabro grašius. – D.K.], o įrištos su popierineis lobeleis 5 Sgr. Mûsų drukorius pons Rautenberg šitas Burtikes išdrukavoj pagal mano prikaltėjimą ir ant to pristatė manding daugiaus kaip porą šimtų dorelių [t. y. talerių. – D.K.] kaštų. Jei dabar brolei šitas Burtikes ne pirktų, tai aš jam šitus pinigus iš savo delmono atlyginti turėčiau”². Autoriaus nuogastavimai nepasitvirtino – spaudinio poreikis nuolat didėjo. Tik, atrodo, po 1874 m. nustota jį leisti brošiūruota knygele. Į Lietuvą patekęs unikalus „Kuršaccio vercziamųjų Burtikių“ egzempliorius padėjo nustatyti ir to paties spaudinio leidimą makštelėse. Pasirodo, „Lietuvos TSR bibliografijos“ A serijos antrajame tome (1985) jis užregistruotas net dviem beveik jokių leidimų identifikuojančių duomenų neturinčiais įrašais (615 ir 616). Taip atsitiko todėl, kad šių *Burtelių* komplektą sudaro skirtingo piešinio bordiūrais įrėmintos kortelės.

Nors apie *Burteles* jau surasta nemažai žinių ir paskelbta keletas publikacijų, jų išsamią istoriją dar negreit galėsime parašyti. Didžiausia problema yra pilnų, makštelėse išsaugotų komplektų stoka ir leidimo duomenų nustatymas. Taip pat iki šiol nežinoma, kas *Burtelių* autorius, kaip jos vadinosi vokiškai (literatūroje pasitaikantis terminas *Ziehkärtlein* tinka tik spaudinio tipui apibūdinti), iš kurio leidimo vers-ta į lietuvių kalbą. Laukiama ir kitų, ypač unikalų spaudinio naudojimo būdą galinčių apibūdinti tyrinėjimų.

Daugiau, negu iki šiol žinota, galima pasakyti apie lietuvininkų pietistinio sąjūdžio vieną iš vadovų Endrikį Kalvaitį (1837–1915). Pastaraisiais metais yra pasirodęs jam skirtas biografinio pobūdžio straipsnis³ ir tyrinėjimas, kuriuo bandyta nustatyti jo vaidmenį publikuojant J. Šilgalio eiliuoto kūrinio rankraštį⁴. Atrodo, daugiau, negu užregistruota lietuvių retrospektyviojoje bibliografijoje, E. Kalvaičiui galima skirti ir leidinių. Iš jų reikšmingiausia yra 8 puslapių knygutė „Graudenimo giesmelės Betlemo bei Nazaret Draugystėms, kad idant pagal Pono Jėzaus Žodžius n^ou netikru Praraku saugotus“. Antraštiniame lape nurodyti išsamūs leidimo duomenys: „Tilžėje 1887. Drukawota ant Kaštu Endrikio Kalwaiczio Tilžėje pas Weyerj & Arnoldtą“. Knygelėje išspausdinti tik du religinio turinio eilėraščiai, abu be pavadinimo ir autoriaus parašo. Pirmasis turi 30 ketureilių posmelių, prasideančių žodžiais: „Jėzau Pone tu pats gelbėk, /Bažnyczei savo ir padėk, / Nės mes atšalę jau visi / Pikti ir biauarei nelabi“. Prieš tekstą nurodyta, kad jam galima pritaikyti žinomos vakarais giedamos giesmės „Ak pasilik su mum's, Jėzau, nes vakars prisiartin jau“ iš „Pagerintų giesmių knygu“ melodiją. Antrasis eilėraštis turi 9 penkiaeilius posmelius. Pirmajame rašoma: „Daug netikruju Praraku, kaip Kristus tar,

² Kuršaitis F. Burtikes, arba Traukiamiejie perksmelei // Keleivis iš Karaliaučiaus. 1874. Aug. 18. Nr. 33. P. 131.

³ Kaunas D. Šveicarijos lietuvių knygos // Knygnešys. 1991. Nr. 10. P. 12–13; Nr. 11. P. 31–33, 46.

⁴ Kaunas D. Eiliuotojo Jurgio Šilgalio knygutė // Bibliografijos žinios, 1993: Str. rinkinys. V., 1994. P. 113–116.

matykit, / Išdygs jie Velnio iš mėšlu, pradės mokyt, mastykit / Ir sako ešą buk siusti, / Ir Kristų tvėrė jie visi, / Bei jo vardu vis girias". Jam taip pat nurodyta giesmės „Jei Dievs ne su mum's šiuo česu" iš minėtojo giesmyno melodija. Abu eilėraščiai neabejotinai yra originalūs. Juose akivaizdūs margo Mažosios Lietuvos dvasinio gyvenimo atgarsiai: perspėjimas dėl tikybinio uolumo stygiaus, netikrų mokymų ir „prarakų", kurie „melu bažnyčę gruntavo" bei nori kunigu „pastot ir ant žmonių jau ponavot".

Kadangi „Graudenimo giesmelės" iki šiol lietuvių bibliografijoje nebuvo registruotos, tai liko neaiški ir jų autorystė. Mūsų įsitikinimu, ji sietina su E. Kalvaičiu. Argumentų yra keletas: 1) knygelė skiriama paantraštėje minimai Evangeliška liuteriška Betliejaus draugijai, kurios pirmininkas jis pats buvo, 2) apmokėjo spausdinimo išlaidas, 3) rašė jam aktualia tema ir būdingu stiliumi. Pavyzdžiui, polemikoje su kitų surinkimų ir religinių draugijų vadovais E. Kalvaitis nesivaržydamas teigė, kad „jie visi netikri prarakai, aš viens tikras!"⁵, kivirčijosi su evangelikų liuteronų bažnyčios vyresnybe. Be to, jis parašė ir daugiau poetinių, tiesa, menkos meninės vertės kūrinį.

Lietuviškos knygos bibliografams ir tyrinėtojams gerai žinomas E. Kalvaičio religinių eilėraščių rinkinėlis „Ziono giesmelės" (1881). Knygelė taip pat 8 puslapių apimties, tačiau joje yra daugiau kūrinų (9) ir pažymėta pirmuoju numeriu. Ką tik išaiškėjo, kad būta ir „Ziono giesmelių" pakartotinio leidimo. Jį nustatyti padėjo straipsnio autoriaus turimų defektnių spaudinių krūvoje rastas rinkinėlio fragmentas – keturi puslapiai (3–6) teksto. Palyginus akivaizdžiai matyti, kad jis yra iš „Ziono giesmelių", tačiau išspausdintas kitu šriftu, nuo kito poligrafinio rinkinio ir šiek tiek kitaip apipavidalintas. Kada E. Kalvaičio knygelė buvo perspausdinta, kol kas sunku pasakyti. Datą bus galima patikslinti tik suradus daugiau duomenų.

Greičiausiai E. Kalvaičio plunksnai priklauso ir vieno lapo spaudinys, įdėtas seniai kažkurioje Pamaro sodyboje rastoje knygoje. Jis neturi pavadinimo, tačiau po tekstu pateikti jau pažįstami leidimo duomenys: „Drukavota ant Kaštu *Endrikio Kalwaiczio Tilžėje* pas Weyerį & Arnoldtą Tilžėje". Nežinoma, ar juose buvo nurodyti metai, nes kaip tik per eilutes pabaigą nuplėštas lapelio kraštas. Vis dėlto spaudinį nesunku datuoti remiantis E. Weyerio ir L. Arnoldto spaustuvės veiklos trukme. Ji apėmė tik 1886–1890 m.

Lapelyje išspausdintas 14 numeruotų po tris eilutes posmų religinis eilėraštis. Kaip įprasta, prieš tekstą pažymėta melodijos gaida (pagal vokišką giesmę „Heil dir im Siegerkranz"), tačiau šio eilėraščio eilutės labai ilgos: „Adventu čiesas štai Pon Jesau tu matai, / Kaip mes akli, Prigimti perkreipti, Griekais apmoniti, / Šetono susukti, ir ne labi". Spėti autorių leidžia ne tik E. Kalvaičio pavardė leidimo duomenyse, bet ir jam būdinga leksika bei turinio motyvai – perspėjimas dėl sugedusių laikų, moralinio nuosmukio ir neišvengiamos Dievo bausmės.

Bibliografijai nežinomų spaudinių galima rasti ir didžiųjų bibliotekų saugyklose. Vienas iš jų – ribotos atsakomybės bendrovės Rytų Prūsijos Pentano įmonės darbo

⁵ Kurschat A. Proben litauischer Briefe // Festschrift zu dem am 31. Mai, 1. und 2. Juni 1886 stattfindenden 300jährigen Jubiläum des Königlichem Gymnasiums zu Tilsit. Th. 2. Tilsit, [1886]. S. 22.

Svencelės durpyne taisyklės „Darbo dawadas Ostpreussische Pentan–Werke G.m.b.H. užsiemimas Szwenzelmoor“. Jos patvirtintos Klaipėdos apskrities karališkojo landrato 1902 m. balandžio 28 d. ir tais pačiais metais lygiagrečiai lietuvių ir vokiečių kalbomis išleistas 15 puslapių brošiūra E. Pavlovskio spaustuvėje Tilžėje. „Darbo dawadas...“ domina ne vien bibliografas. Tai šioks toks ir kraštotyros, ir pramonės istorijos šaltinis. Knygelė, matyt, labai reta. Vienintelį jos egzempliorių užtikome tik Bibliografijos ir knygotyros centre (signatūra C 35280).

Iki galo nesuinventorinta spaudos draudimo laikotarpio knyga. Į bibliografų akiratį tikrai nebuvo patekusi maldaknygė „Aktas ir poterej“ (leidimo duomenys – „Wilniuj. Kasztu S. Neumana. 1862“), kurią šių eilučių autorius neseniai įsigijo iš bibliofilo P. Jakšto palikimo. Ją palyginus su retrospektyviojoje knygų bibliografijoje užregistruoto leidimo (t. 2, kn. 1, įr. 40) egzemplioriais, įsitikinta, kad tai visai kito leidimo spaudinys. Ši maldaknygė turi kitokį antraštinį lapą (nėra paantraštės), rinkta kitu šriftu, puošta kitomis iliustracijomis ir vinjetėmis. Be to, naujesnis atrodo ir popierius. Greičiausiai P. Jakštui priklausęs maldaknygės egzempliorius yra iš kontrafakcinio leidimo. Galbūt jis pasirodė 1887 m., nes egzempliorius įrištas su penkiais kitais 1887 m. spaudiniais.

Su retais leidimais susiduria ir dar susidurs 1905–1917 m. knygų bibliografijos rengėjai. Nedidelį jų pluoštą esame pateikę recenzuodami kontrolinį sąrašą „Knygos lietuvių kalba, 1905–1917“⁶, tačiau šiandien ji galima dar labiau papildyti. Iki šiol bibliografiniuose šaltiniuose liko nepaminėtas sapnininkas „Egiptiški Sapnai, Įšguldyti senu Egipcionu, kurie užvis geriausiai tropija sapnus įšguldyti, teip kad kiekvienas gal būuomi įšguldytu pasitikėti“. Knygelė išėjo gotišku raidynu Bitėnuose („Bitėnai 1909. Drukavotos ir gaunamos pas M. Janku“) ir greičiausiai yra vienas paskutinių arba net paskutinis čia pasirodęs spaudinys – M. Jankus 1909 m. pavasarį savo spaustuvę perkėlė į Klaipėdą. Sapnininką įdomu pavartyti, nes „senieji egipcionai“ neaplenkė ir knygų. Štai keletas „knygotyrinių“ sapnų įšguldytųjų: „Knygos, iš jų skaityti, labai ant gero“, „Knygos, iš jų mokintis, įgysi garbę“, „Knygas degančes regėti, lauktą džiaugsmą trotysi“, „Popierą, apspaudinta regėti, išsiti-kėjims“, „Raštus apturėti, pašauktas būsi į šlužmą“, „Skaityti mokintis, darbininkui ant gero, tinginiui ant iškados“. Reta knygelė įsigyta bibliofilinių mainų būdu. Įrašas antraštiniame lape „Juzapas Stropus Nesrėnai. Nr. 781“ rodo, kad ji priklausė žymiam žemaičių bibliofilui Juozapui Stropui (1860–1936) iš M. Valančiaus gimtojo Nasrėnų kaimo.

Kartais retų knygų pėdsakus parodo užuominos periodinėje spaudoje. Kaip pavzdys galėtų būti tokia evangelikų liuteronų žurnalo „Pagalba“, redaguoto V. Gai-galaičia, 1907 m. paskelbta žinutė: „Evangėliškoji palinksminojimo draugystė Berlyne yra patlab ketverius palinksminojimo laiškelius lietuviškoje kalboje išleidusi ir juos kunigams ant išdalinimo tarp ligonių bei dėl smerties atsilankymo apsmutnytųjų prisiuntusi. Jie yra per poną kunigą Reydį Klaipėdoj sutaisyti ir „Pagalbos“ spaustuvėje Tilžėje atspausti. Jų užrašai yra tokie: „Nesibijokis“, „Eik pas Viešpa-

⁶ Kaunas D. Didelio darbo pagrindas // Bibliotekų darbas. 1978. Nr. 12. P. 29–31.

tį", „Mėginkis savę patį" ir „Palinksminojimas Dievių". Iš pateikto teksto spaudinius vis dėlto sunku identifikuoti: „laiškeliai" galėjo būti ir sienos paveikslai, ir proklamacijos, ir brošiūros, ir net knygelės. Kadangi jų neturėjo nė viena biblioteka, tai šie spaudiniai nepateko ir į bibliografinius šaltinius. Problemą padėjo išspręsti bibliofilijos interesai. Šių eilučių autorius įsigijo vieną iš minėtų „laiškelių". Tai keturių nenumuruotų puslapių smulkusis spaudinys, kurio antraštė „Meginkis savę patį" pateikta prieš tekstą, leidimo duomenys „Jagomast, Tilsit" – paskutiniame puslapyje po tekstu. Leidinio pirmajame puslapyje išspausdinta giesmė, antrajame, trečiajame, iš dalies ir ketvirtajame – lignonio meditacija pagal pranašo Jeremijaus žodžius (3, 12–13), pačioje pabaigoje – giesmė ir psalmė. E. Jagomastas pasirūpino apipavidaliniu: panaudota inicialinė raidė, kiekvieno puslapio paraštės paženklintos linijiniu rėmeliu. Kadangi „laiškelyje" nurodytas nei autorius, nei leidėjas, nei išspausdinimo metai, tai vos ne vieninteliu ju bibliografinio aprašo šaltiniu tampa „Pagalbos" žinutė. Matyt, pagal čia pateiktus duomenis bus galima aprašyti ir kitus tris „laiškelius". Apie autorių galima pasakyti, kad Hugas Augustas Voldemaras Reidys (1869–1937) buvo Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto auklėtinis, kunigu ordinuotas 1895 m., įkūrė Vydūno diriguojamą Tilžės lietuvių bažnyčios chorą, nuo 1897 m. iki mirties kunigavo Klaipėdoje, buvo Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų konsistorijos patarėjas, 1920–1923 m. – Klaipėdos krašto direktorijos narys. Visada gynė Mažosios Lietuvos lietuvius, tačiau krašto likimo be Vokietijos neįsivaizdavo. Apie tai viešai pasisakė ir plačiai nuskambėjusiam atsišaukime „Argi prusiškai Lietuvai prideringa būtų nuo Vokietijos atskirti ir su Didžiąja Lietuva susivienyti?" (1919).

Ir V. Biržiška (D. 3, papild. 1, įr. 3920 a), ir Knygų rūmų bibliografai (T. 2, kn. 1, įr. 1787), remdamiesi literatūra, registravo Kristupo Kukaičio (1844–1914) parengtus Rytprūsiškai evangeliškosios maldų draugijos įstatus (1897), nors ir abejojo dėl jų kalbos – paties spaudinio niekas nėra matęs. Mums pavyko rasti daugiau žinių. Jų yra K. Kukaičio redaguotame dviem kalbomis leistame laikraštyje „Pakajaus paslas – Friedens=Bote"⁷. Iš jame įdėtų pranešimų matyti, kad įstatai buvo išleisti dviem leidimais. Pirmasis turėjo 5000, antrasis – 4000 egzempliorių, platinimu vertėsi draugijai priklausę sakytojai ir Klaipėdos spaustuvės savininkas K. Giedraitis. Taigi pastarasis greičiausiai ir buvo įstatų spaustuvinininkas. Tačiau vienas sakinyas K. Giedraičio pranešime („Neužgaiskite naujeses statutų knygeles pasirūpinti, kurie ir vokiškai ne teip suprantate, nėra vaikams bus jos tikrai ant žegnonės...") liudytų, kad įstatai visgi išėjo vokiečių kalba. Matyt, juos teks braukti iš lietuviškų knygų bibliografijos.

Plėtojantis ir gilėjant knygos istorijos tyrimams, kaupiasi vis daugiau duomenų, padedančių patikslinti vieną ar kitą knygos bibliografinio aprašo elementą. Kartais tokios pataisos yra labai reikšmingos: atskleidžia autorių, sudarytoją, redaktorių, į

⁷ [Gaigalaitis V] Visokios žinios. „Evangeliškoji palinksminojimo draugystė Berlyne..." // Pagalba. 1907. Nr. 10. P. 125.

⁸ Kukat Ch. Bekkannmachung // Friedens = Bote. 1897. Okt. 1. Nr. 40. S. 2; Gedrat Chr. „Wisiems Broliams bey Seserims duomi žine..." // Pakajaus paslas. 1897. Okt. 15. Nr. 42. P. 2.

lietuvių kalbą verstos knygos autorių, originalo pavadinimą, vertėją, leidėją, spaustuvininką, tiražą, kainą, pačios knygos likimo vingius. Šiame straipsnyje autorius neturi galimybės pateikti visos retrospektyviosios bibliografijos darbai aktualios biografinės medžiagos, todėl apsiribos tik kuriomis ne kuriomis būdingesnėmis, ypač kultūrinis ir literatūrinis ryšius atskleidžiančiomis pastabomis.

Jau kelios lietuvių bibliografų kartos aprašo anoniminę knygelę „Ka paženklintuodu žodžiu Landšturmas bey Landvère?“ (Gumbinė, 1813). Mūsų manymu, tai nepaprastą poveikį Prūsijos išsilaisvinimo iš Napoleono jungo kovoms turėjusios vokiečių poeto Ernsto Moritzo Arndto (1769–1860) patriotinės proklamacijos „Was bedeutet Landwehr und Landsturm?“ (1813) vertimas. Toks teiginys grindžiamas pavadinimų tapatumu ir autoriaus ryšiu su Mažąja Lietuva. Jis 1813 m. sausio 22 d. atvyko ir tris mėnesius gyveno Karaliaučiuje, progyktyviai kūrė ir skelbė patriotinę publicistiką. Daug jos buvo išspausdinta Karaliaučiuje ir išplatinta tiek krašte, tiek visoje Prūsijoje. Vos keliolikos puslapių brošiūrėlėje „Was bedeutet Landwehr und Landsturm?“ populiariai aiškinama, kaip organizuoti liaudies savigynos būrius, nurodomi jų veiklos tikslai ir uždaviniai. Esą landveras – tai apmokyti kariškiai iki 35 metų amžiaus, veikiantys tiek savo krašte, tiek už jo ribų, landšturmas – savo apylinkę saugantys ginkluoti civiliai be amžiaus skirtumo. Brošiūroje su patosu kalbama apie piliečių pareigas tėvynei ir pasiaukojimą. Vis dėlto paties paskutinio taško šio kūrinio vertimo į lietuvių kalbą istorijoje dar negalima dėti – nebeturime Gumbinėje spausdintos knygelės. Vienintelis žinomas jos egzempliorius, priklausęs V. Gai-galaičiui, dingo per Antrąjį pasaulinį karą. Tyrinėtojams reikėtų atkreipti dėmesį ir į anoniminį eilėraščių rinkinį „Landšturmo giesmė“ (1813). Sprendžiant iš jo turinio ir dvasios, autorius taip pat galėtų būti E. M. Arndtas arba jo įtakai labai pasidavęs poetas. Tiesa, mums rinkinio eilėraščių E. M. Arndto vokiškuose raštu leidimuose nepavyko surasti.

Britų bibliotekoje buvo užtiktas seniai ieškomas pirmasis Mažosios Lietuvos lietuviškas kalendorius „Prūsiškos kalendros ant meto 1847“. Iš jame įdėto skelbimo sužinome J. Meškaičio verstos didaktinės knygos „Reikmenų pagalbos knygelės“ (1848) autorių⁹. Jis yra Rudolfas Zacharias Beckeris (1752–1822) – garsus vokiečių žurnalistas, rašytojas, švietimo idėjų skleidėjas. Vokiečių biografikos šaltiniai padėjo išsiaiškinti svarbiausius rašytojo kūrinius – knygas „Noth – und Hülfsbüchlein für Bauersleute“ (Gotha – Leipzig, 1788) ir „Mildeheimisches Liederbuch“ (1799). Taigi taip priartėjome ir prie „Reikmenų pagalbos knygelės“ originalo.

Daugelio bibliografų darbuose registruojama anoniminė knyga „Kunigaikštis iš namų Dovydo, arba Trys metai šventame mieste“, iš vokiečių kalbos versta Paupe-lių mokytojo, aušrininko ir tautosakos rinkėjo Viliaus Kučiaus. Ji 1890 m. buvo išleista Priekulėje, 1908 m. pavadinimu „Pasakojimai ir gromatos Adynos, žydėlikės iš Aleksandrijos“ – Bitėnuose. Autorių ir vertimo šaltinį atskleisti padėjo atsiktinumas – pažintis su jaunu Lauksargių ūkininku, nusprendusiu parduoti senelio

⁹ Apsakimas // Prūsiškos kalendros ant meto 1847. Klaipėda, [1846]. Viršelio 4 p. – Perspaudą žr.: Kaunas D. Mažosios Lietuvos lietuviškų kalendorių pradininkas // Metai. 1995. Nr. 6. P. 110.

paliktą religinės literatūros bibliotekėlę. Joje ir buvo raktas mįslei – nuo skaitymo suirusi vokiška knyga kartoniniais viršeliais: „Der Fürst aus Davids Hause oder drei Jahre in der heiligen Stadt. Schilderung der Begebenheiten aus dem Leben Jesu von Nazareth von J. H. Ingraham, Prediger in Amerika. Aus dem Englischen von P.L. = W. Reutlingen. Druck und Verlag von Enßlin und Laiblin“ (be metų, 320 p.). Iš šio antraštinio lapo nuorašo matome ne tik lietuviško teksto šaltinį, bet ir tai, kad tikrasis knygos originalas – amerikiečio kunigo angliškai rašytas kūrinys. Apie Josephą Holtą Ingrahamą (1809–1860) išsamiai pasakojama daugiatomyje amerikiečių biografijų žodyne „The dictionary of american biography“. Leidinyje pažymėta, kad jis buvo protestantų dvasininkas, labai produktyvus rašytojas, paskelbė daug knygų, tarp jų ir mus dominančią, kuri vadinosi „The Prince of the House of David“ (1855).

Štai keletas pastabų dėl lietuviškų knygų autorių. Atrodo, reikėtų papildyti V. Kalvaičio sudaryto poezijos rinkinio „Rūtų lapelei“ (1894) bibliografinį aprašą. Pagrindą tam duoda V. Kalvaičio užrašų pastaba: „Subato 28.VII. [1894] pasikėliau vėl iš namų ir pietų laiku atsiekliau laimingai mokytojį Penczuką Budupėnuose prie Trapėnų; priežastis to keliavimo buvo susirodijims dėl dainelių išdavimo šios pusės lietuvininkams su gotiškomis skaititinėms; jis ir mano rankraščių dėlei skaitytines „i“, kuri man daug vietose rodosi per viršų esanti, peržiūrėjo ir pataisė“¹⁰. Remiantis ja, poetą J. Pencuką (apie 1852–1896) galima laikyti „Rūtų lapelių“ redaktoriumi.

Įsisenėjusi klaida nepalieka protestantų literatūros vertėjo, leksikografinės medžiagos rinkėjo, kalendoriaus ir „Nusidavimų apie evangelijos praplatinimą...“ redaktoriaus K. L. F. Neisso biogramos. Joje nurodoma netikslus mirties data – 1875 m. sausio 25 d. Klaidą savo bibliografiniais darbais, ypač „Aleksandrynu“ (t.3, p. 234–235), įtvirtino A. Bruožis ir V. Biržiška, dabar ji nuolat kartojama knygotyrintinkų, periodinės spaudos istorikų, rašytojų sąvado ir net enciklopedijų sudarytojų. Iš tikro šis lietuviškai knygai daug nusipelnęs asmuo mirė 1873 m. sausio 25 d. Tai liudija Karaliaučiaus karališkosios konsistorijos 1873 m. spaudoje įdėtas oficialus pranešimas apie K. L. F. Neisso mirtį ir paskelbtas konkursas jo turėtai Kaukėnų parapijos kunigo vietai užimti¹¹, vokiečių autorių tyrinėjimai¹².

Bibliografams labai svarbu nustatyti kiekvieno leidinio spaustuvės. Iš jų galima spręsti apie svarbiausius lietuviškos spaudos židinius, mokslo ir kultūros ryšių geografiją. Ypač reikėtų susidomėti Europos lituanistikos plėtrai nemažo poveikio turėjusio M. J. A. Voelkelio lietuvių kalbos vadovėlio „Lithauisches Elementarbuch“ (1879–1923) penkiais leidimais. Nors juose ir pažymėta C. F. Winterio spaustuvė, tačiau bibliografai taip ir nenustatė, kur ji veikė ir koks ryšys su vadovėlio leidėju – Heidelbergo universiteto Karlo Winterio knygynu. Mūsų manymu, knygą spausdi-

¹⁰ V. Kalvaičio kelionių užrašai „Dienkniga“. 1892–1899 m. // Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius. F. 1. D 1185. P. 141–142.

¹¹ Amtliche Nachrichten // Amtliche Mittheilungen des Königlischen Konsistoriums zu Königsberg in Preussen. 1873. 4.Stück. S.27.

¹² **Bortmann** A. Hundert Jahre ostpreussischer Missionsarbeit. Königsberg, 1922. S. 71; **Potschka** H. Die ostpreussische Kirchengemeinde Kuckerneese. Würzburg, 1956. S. 60–61.

no Darmštate veikusi Christiano Friedricho Winterio poligrafijos įmonė, priklausiusi jos steigėjo įpėdiniams¹³.

Jokiame bibliografiniame šaltinyje nėra pažymėta žinomos K. Jurkšaičio knygos – lietuviškų pasakų ir pasakojimų „Litauische Märchen und Erzählungen“ (1898) spaustuvė. Pasirodo, taip atsitiko dėl to, kad Lietuvoje esantys egzemplioriai įrišti be minkštojo viršelio. Autoriaus įsigytas egzempliorius yra tik brošiūruotas. Ant jo apatinio viršelio išspausdinta: „Druck von Otto v. Mauderode in Tilsit“. Ši pastaba dar labiau padidina garsiosios O. fon Mauderodės spaustuvės reikšmę lietuviškos knygos istorijai.

Labai daug bibliografinio aprašo papildymų teikia smulkieji spaudiniai, kurių iki šiol niekas sistemingai nekaupė ir netvarkė. Jų bibliografinio registravimo spragos ir matyti tik išėjus didesnei retrospektyviosios bibliografijos rodyklei. Kaip pavyzdį galėtume nurodyti remiantis spaudos šaltiniu įregistruotą (t. 2, kn.1, įr. 2322) 1903 m. atsišaukimą. Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje Klaipėdoje suradus jo egzempliorių (inv. Nr. 1271), paaiškėjo, kad teks daryti iš esmės naują bibliografinį aprašą. Jis galbūt atrodytų taip: *Mieli brolei ir skyrejei Klaipėdos bey Šilokarčiamos valščiu! „Musų buvesis kandidatas ciecorystės sąmo skyrimui, ukininks Dovas Saunus iš Rokaičių, sustojo su liberalais dėl skyrimo deputirtų į karalystės sąmą...“* [Atsišaukimas už D. Zauoniaus ir Emilio Wobbės kandidatūras 1903.XI.20 rinkimuose į Prūsijos landtagą]. **Parašas: Skyrus lietuvių draugystės komitėtos. Klaipėdoj, Oktoberio menesėj 1903. Klaipėda, H. Holzo ir M. Šerniaus įpėdinio sp., [1903]. 1 p.** Atsišaukimai, skelbimai, privataus naudojimo pranešimai, sienos paveikslai su tekstais sukels bene daugiausia bibliografinio darbo problemų. Neabejotina, kad jų bus surastas dar ne vienas šimtas, todėl teks taisyti arba papildomai kurti tiek pat ir bibliografinių aprašų.

Tie, kurie susiduria su senosios spaudos tyrimais, gali paliudyti, kad retrospektyviosios bibliografijos rodyklių rengimas yra labai sudėtingas niekad nepabaigiamas darbas, kuriam reikia aukštos mokslinės kvalifikacijos specialistų žinių. Geriausių rezultatų pasiekama jį atliekant kolektyvinėmis jėgomis, pasikviečiant talkininkų ir vadovaujantis moksline metodika. Jau šiandien būtų laikas pradėti rengti papildytą ir pataisytą 1547–1904 m. knygų bibliografijos rodyklę, kad jos pasirodymo sulauktume galbūt tik po dviejų trijų dešimtmečių.

¹³ Plačiau žr.: **Kaunas D.** Lietuviškų knygų leidyba Heidelberge // *Knygotyra*. 1994. T. 20 (27). P. 45–60.